

Senegalese arbeidsmigratie naar Antwerpen: een levensloopanalyse

Inge Van Nieuwenhuyze

Dus loop ik door onder de grijze Europese hemel, of in een onverwacht zonnetje, en tel mijn passen, de metertjes droom die ik heb afgelegd. Maar hoeveel kilometers, hoeveel dagen ploeteren en hoeveel nachten zonder slaap scheiden me nog van dat hypothetische succes dat voor mijn naasten toch zo vanzelfsprekend was toen ik aankondigde dat ik zou vertrekken naar Frankrijk. Met een tred zwaar van hun dromen en een hoofd vol met die van mezelf loop ik door zonder mijn bestemming te kennen (Diome 2004, 3).

Het fenomeen arbeidsmigratie is zo oud als de mensheid zelf. Doorheen de geschiedenis hebben de verhuisbewegingen van mensen op zoek naar een beter leven de wereld zoals we haar kennen vormgegeven. Zowel toen als nu weer spiegelen arbeidsmigraties tegelijkertijd de tijdsgebonden onevenwichten tussen regio's en de belangrijkste banden tussen steden en continenten. In de context van een globaliserende wereld heeft ook hedendaags Europa de laatste decennia nieuwkomers uit steeds meer delen van de wereld zien aankomen. Na jaren van zogenaamde migratiestops en steeds restrictievere wetgevingen rond asiel of gezinshereniging, proberen Europese en nationale politici recentelijk hun bevolkingen behoedzaam te laten wennen aan een nieuw migratiebeleid. Selectieve stromen van arbeidsmigratie zouden moeten toegelaten worden om het hoofd te bieden aan een aantal demografische en economische noodwendigheden zoals toekomstige arbeidstekorten en de betaalbaarheid van de sociale zekerheid. Met dit pleidooi voor het aantrekken van menselijk kapitaal, begeeft Europa zich op de internationale markt voor hooggeschoold talent en gespecialiseerde arbeidskrachten.

Het lijkt echter hoogst onwaarschijnlijk dat dit georganiseerde kanaal voor economische migratie zal kunnen verhinderen dat ook 'ongenode gasten' aanwezig zullen blijven, en zelfs zullen blijven komen (Castles 2006). Voor het officiële beleid hebben ze het verkeerde, want laaggeschoolde, profiel; daartegenover staat hun vastberadenheid om elders een nieuw leven uit te bouwen. Ingegeven door pure armoede en ellende, door beelden van rijkdom en welvaart in Europa, of door ambitie en zin voor initiatief, en in elk geval met de verantwoordelijkheid voor een uitgebreide familie die achterblijft, investeren ze alles wat ze hebben om via een achterpoortje binnen te geraken. Vaak is hun migratieplan in essentie een tijdelijk project: ze willen een som geld verdienen om bij terugkeer in hun land te investeren. Zij vormen een kwetsbare

groep die in de marges van de markten voor arbeid en huisvesting probeert te overleven; zij zijn het ook die in toenemende mate gecriminaliseerd worden omwille van hun illegaal verblijf. Op de ervaringen van deze nieuwe en diverse groep vooral laaggeschoolde economische migranten willen we in dit artikel dieper ingaan.

1. Inleiding

1.1 Migratie en levensloop

Verschillende studies hebben onderzocht hoe recent aangekomen migranten proberen te overleven in Europese steden: de eerste sporadische studies werden gepubliceerd in de jaren 1980, en de jaren 1990 zagen een grote toename (Burgers & Engbersen 1999; Knights 1996; Leman 1997; Soenen 2003). Vaak is er veel aandacht voor de redenen waarom mensen gemigreerd zijn en het parcours dat ze hebben afgelegd. In tegenstelling tot deze mobiliteit die aan de oorsprong ligt van hun migratieproject, is de aandacht voor de dynamische trajecten van migranten na aankomst in het gastland eerder beperkt. Het lijkt erop dat de sociologische literatuur gekenmerkt wordt door een statisch perspectief op de positie van nieuw aangekomen migranten, waarbij ze vooral ondergebracht worden in categorieën als legaal of zonder papieren, arbeidsmigrant, asielzoeker of gezinshereniger, met of zonder inkomen. In een arbeidsmarkt waar het competitief voordeel van migranten grotendeels ligt in hun flexibiliteit, en in een administratieve context die het moeilijk maakt om arbeidsvergunningen te krijgen, worden de bestaande tweedelingen tussen legaal en illegaal, tussen formele en informele arbeid, troebel. Traditionele definities van status en werk moeten opnieuw bekeken worden om de complexiteit, kwetsbaarheid en vluchtigheid van migrantenlevens te vatten, en om een zicht te krijgen op hun socio-economische mobiliteit (Kloosterman et al. 1999). Daarnaast wordt migratie vaak gezien als een beweging tussen twee plaatsen, waarbij aankomst in België synoniem staat voor eindpunt. Hoewel al eerder aangetoond werd dat ook geografische mobiliteit zeer belangrijk is voor migranten om hun kansen te optimaliseren, is dit onderwerp niet van naderbij bekeken. Recentelijk heeft Schuster een eerste poging gedaan, door een onderscheid te maken tussen 'status' mobiliteit (hoe en waarom migranten overgaan van categorieën zoals met of zonder papieren, arbeidsmigrant, familiehereniger, asielzoeker of vluchteling) en geografische mobiliteit (welke factoren maken dat sommige migranten steeds weer verhuizen, tussen en binnen landen). Ze toont overtuigend aan hoe dit belangrijk is in het leven van migranten (Schuster 2005). Toch is er nog te weinig inzicht in de aard en de structuur van het complexe proces van vestigen, werken en papieren verkrijgen.

Het enige theoretische scenario dat aan de basis ligt van de meeste benaderingen van het migratieproces gaat terug op Piore (1979). Gebaseerd op gastarbeidertrajecten suggereert hij verschillende fases in de overgang van tijdelijke migratie naar permanente vestiging. In het begin gedragen migranten zich als puur economische wezens, geheel in functie van het thuisland, en los van hun nieuwe sociale omgeving. Ze werken lange uren in slechte omstandigheden, spenderen geen geld aan ontspanning of sociale contacten, maar trachten te sparen om hun succesvolle terugkeer te kunnen realiseren. Deze toewijding kunnen ze echter niet blijven volhouden: de nood aan gezelschap en ontspanning groeit, nieuwe consumptiepatronen doen hun intrede, het geplande budget voor investeringen wordt groter en dus minder haalbaar. De migranten werken minder uren, sturen minder geld naar huis, en moeten langer in het gastland blijven om hun economisch doel te bereiken. Langzaamaan worden gezinnen gevormd in het nieuwe land: een gevestigde gemeenschap groeit met nieuwe sociale structuren en nieuwe generaties die op termijn de aspiraties van de lokale bevolking delen. Zij die zich permanent in deze enclaves vestigen zijn volgens Piore bezig met opwaartse mobiliteit, werkzekerheid, en hun toekomst in het nieuwe thuisland.

Dit lijkt echter een overdreven individualistische benadering van een mogelijk migratietraject. De Lourdes Villar (1990) noemt dat kader "overly adaptationist": migranten benutten 'gewoon' de kansen in het gastland en leren omgaan met de moeilijkheden, wat noodzakelijkerwijs zou resulteren in progressieve aanpassing. Zijzelf benadrukt de rol van ongunstige economische factoren en nieuwe omstandigheden die migranten dwingen om traditioneel gedrag en attitudes te veranderen, terwijl ze tezelfdertijd de mogelijkheid om middelen te accumuleren beperken. Een andere kritiek is dat Piore geen rekening houdt met het belang van legale status, noch met de aan- of afwezigheid van een ruimere gemeenschap uit het oorsprongland.

Aangezien zowel de gastlanden als de migratiestromen zelf veranderd zijn sinds Piore's bijdrage, kunnen we aannemen dat ook de sociale en economische processen die immigranten doormaken zullen evolueren. Inzicht krijgen in deze trends is belangrijk. Om de mogelijkheden en kansen die migranten tijdens hun traject als arbeidsmigrant tegenkomen te begrijpen, moeten hun individuele beslissingen op microniveau in een bredere context geplaatst worden van het functioneren van arbeidsmarkten en wetgeving. In dit artikel wil ik een beter inzicht verwerven in de trajecten van nieuw aangekomen laaggeschoolde arbeidsmigranten in Antwerpen: hoe ze doelgericht hun kansen inschatten en maximaliseren, wat hun beslissingen en strategieën bepaalt, en hoe die veranderen doorheen de tijd.

1.2 Kwalitatieve levensloop interviews

In het sociologisch onderzoek is recentelijk meer aandacht besteed aan het intrinsiek longitudinale karakter van sommige onderwerpen, en ook voor ons is longitudinale analyse nodig om de dynamieken te begrijpen die leiden tot een specifieke beslissing (over migratie, arbeidsmarkt, familie) of tot een specifieke situatie op een bepaald moment. Een valabel alternatief voor opeenvolgende survey golven (die veel tijd en geld vereisen, zowel in het verzamelen van de data als het analyseren ervan) kan gevonden worden in levensloopanalyse. Hierbij wordt getracht de oorzaken, processen en gevolgen te begrijpen van veranderingen doorheen de levensloop: individueel gedrag wordt altijd gezien als een reeks van gebeurtenissen, sommige gelinkt aan structurele factoren in de samenleving, en andere aan de kenmerken van het individu of zijn vroegere ervaringen (Criado 1997; Dewilde 2003; Hareven 2000; Harris 1987; Mayer & Tuma 1987). De levensloop wordt gedefinieerd als een aantal onderling verbonden trajecten; in dit geval een combinatie van loopbanen in het onderwijs, de arbeidsmarkt, legale status en migratie. Een traject is het pad dat een subject volgt in de tijd, en elk traject vervat een aantal transitieën: min of meer plotse of radicale veranderingen van status. De levensloop bestuderen betekent het reconstrueren van alle trajecten en transitieën en hen analyseren als een eenheid.

Binnen dit brede onderzoeksveld bestaan er nogal wat verschillende benaderingen (Miller 2000); een eerder kwantitatieve en cross-sectionele benadering zou inhouden dat we dezelfde data verzamelen voor alle respondenten en de analyse baseren op algemene relaties tussen een groot aantal variabelen. Maar mensen met gelijkaardige profielen hebben misschien verschillende dingen meegemaakt, of ze hebben op zeer uiteenlopende manieren gereageerd op gelijkaardige situaties, wat leidt tot verschillende resultaten; daarom kan ieder individu zijn of haar eigen individuele set van relevante variabelen hebben. De eerder kwalitatieve levensloop interviews die we gedaan hebben, lieten ons toe de interacties tussen variabelen na te gaan, en te onderzoeken hoe respondenten processen definiëren en beslissingen motiveren, zij het uiteraard in een beperkt tijds- en plaatsinterval. Deze kwalitatieve levensloopmethode past goed bij de onderzoeksvragen, omdat ze ingebouwde aandacht heeft voor veranderingen over de tijd. Ze leunt ook aan bij Giddens' structuratietheorie (Giddens 1984, reprint 1993), die ons ertoe aanzet de deelnemers aan deze studie te erkennen als geïnformeerde actoren, die kunnen analyseren wat ze doen en waarom ze het doen, met een complexiteit die vaak verloren gaat in gestandaardiseerde survey methodes.

De keuze voor een kleinschalige studie van een specifieke groep op basis van kwalitatieve interviews is zelfs nog meer noodzakelijk omdat het deels over een 'verborgen' populatie gaat, een term die vooral gebruikt wordt in sociologisch onderzoek over druggebruik, mensensmokkel en prostitutie (Brennan 2005; Kelly 2005; Singer 1999; Tyldum & Brunovskis 2005). Het feit dat veel

respondenten fasen van illegaal verblijf hebben doorgemaakt of betrokken waren in informele overlevingsstrategieën, en dat sommigen zich nog steeds in die situatie bevinden, maakt dat mogelijke respondenten weigeren mee te werken, of onbetrouwbare antwoorden geven om hun privacy te beschermen (Heckathorn 1997). Dit heeft het onderzoeksopzet sterk beïnvloed, met speciale aandacht voor de toegang, de stijl van de interviews en ethische kwesties. Daarnaast werd ervoor gekozen om zoveel mogelijk participerende observaties in de omgeving van respondenten uit te voeren; zowel de vertrouwdheid met respondenten als de extra informatie leverden meer accurate informatie op. Voor een meer gedetailleerde beschrijving van de methodologie, zie hoofdstuk 4 in Van Nieuwenhuyze (2007).

1.3 Onderzoekspopulatie

De onderzoekspopulatie bestaat uit West-Afrikaanse migranten, meer bepaald uit Senegal. Deze keuze is ingegeven door de voortdurende groei van Afrikaanse migratie naar Europa in de voorbije 20 jaar (Castles & Miller 1993): West-Afrikanen maken een belangrijk deel uit van de nieuwe migratiestromen naar Europa, en er is relatief weinig over bekend (Kaplan 1998; Leman 1997; Mendoza 1997). Ze vormen doorgaans een goede illustratie van de ongenode gast: nieuwe migranten, meestal gemigreerd omwille van moeilijke economische omstandigheden in hun land van oorsprong, en vastberaden om werk te vinden op de Europese arbeidsmarkten. Aanvankelijk bestaat hun migratieproject er meestal in een paar jaar hard te werken in Europa, en op die manier een kapitaaltje bijeen te sparen dat hen zou toelaten terug te keren naar Senegal. Het plan is geslaagd als ze zelf in hun levensonderhoud en dat van hun familie kunnen blijven voorzien met een productieve activiteit, meestal als (informele) zelfstandige.

België is geen voor de hand liggende keuze als bestemmingsland; veel populairder zijn Frankrijk, Italië, Spanje en de VS. De meeste respondenten zijn dan ook door toevallige omstandigheden, via omzwervingen en binnen specifieke netwerken in Antwerpen terecht gekomen. Op een paar uitzonderingen na, die per boot Zuid-Europa bereikt hebben, is het toeristenvisum de meest gebruikte manier om het land binnen te komen (Adam et al. 2001; Geets et al. 2006). Al in de jaren '60 waren enkele Senegalese diamanthandelaars aanwezig in Antwerpen, en studenten uit Frankrijk brachten er soms de weekends door; sommigen van hen zijn gebleven. Daarnaast was de stad door haar centrale ligging een populaire halte voor handelaars die Europa doorkruisten. Sindsdien is de gemeenschap aangegroeid met vooral nieuwe migranten, en in mindere mate door gezinshereniging, tot ze nu een duizendtal legale leden telt; het aantal mensen zonder papieren doet dit aantal zeker aanzienlijk stijgen. Er is een zekere concentratie merkbaar in Antwerpen-Noord en Borger-

hout, gebaseerd op goedkope huisvesting, de nabijheid van transport, maar ook de aanwezigheid van Afrikaanse winkels en cafés (Planningscel Antwerpen 2004). Die zijn meestal in handen van Nigerianen en Ghanezen die al langer en talrijker in Antwerpen aanwezig zijn.

De analyse is gebaseerd op levensloop interviews met 35 Senegalese migranten in Antwerpen; tabel 1 illustreert een aantal basiskenmerken van de groep, maar er is gepoogd om een zo groot mogelijke diversiteit aan profielen op te nemen. De namen van personen en straten zijn veranderd om anonimiteit te garanderen.

Tabel 1. Overzicht van respondenten naar belangrijkste kenmerken op het moment van het interview.

		N = 35
Geslacht	Man	32
	Vrouw	3
Leeftijdsgroep	Jonger dan 35	18
	35-50	14
	ouder dan 50	3
Gezinssituatie	Alleenstaand	17
	Gehuwd, gezin in Afrika	5
	Gehuwd, gezin in Europa	13
Verblijfsstatus	Legaal	23
	Zonder wettig verblijf	12
Aankomst in Europa	Na 2000	20
	In de jaren 1990	13
	In de jaren 1980	2
Onderwijsniveau voor aankomst	Alleen Koran school ^a	1
	Lagere school afgewerkt	13
	Middelbare school afgewerkt	15
	Hogere opleiding afgewerkt	6
Werkervaring voor aankomst	Vast officieel werk	8
	Informeel werk	13
	Geen werk	14

a In Koran scholen leren kinderen de Koran reciteren in het Arabisch, maar ze leren geen modern Arabisch spreken of schrijven.

De focus op een enkele, relatief homogene groep migranten met specifieke karakteristieken betekent uiteraard het opgeven van claims over representativiteit

van dit onderzoek voor andere, zelfs Afrikaanse, groepen migranten naar Europa. Hun profiel van economische migrant, hun specialisatie in de arbeidsmarkt, de aard van hun netwerken, de Franstalige achtergrond, de koloniale links met Frankrijk en de timing van hun migratie vormen samen een specifiek profiel dat (in onbekende mate) verschillend is van dat van migranten uit de rest van Afrika. De inzichten kunnen wellicht wel uitgebreid worden naar migratie uit Mali, Guinee Bissau en Guinee Conakry, Burkina Faso en Mauritanië.

2. Overlevingsstrategieën

Met Piore als uitgangspunt, maar met meer aandacht voor legale status, onderscheiden we in het migratietraject grofweg drie fasen die elkaar opvolgen over de levensloop; bovendien gaat elke periode samen met specifieke strategieën. Veel respondenten zijn aangekomen in Europa zonder de nodige verblijfsvergunningen, en hun eerste zorg is overleven. Nadien proberen de meesten onder hen hun verblijf te regulariseren, en leggen ze zich toe op verblijfsstrategieën. Eenmaal ze legaal in het land zijn investeren ze in mobiliteitsstrategieën om hun situatie te verbeteren. In wat volgt zullen we deze fasen beschrijven aan de hand van de meest voorkomende strategieën en trajecten; daarnaast zullen we ook aandacht besteden aan de alternatieve of atypische levenslopen van individuen.¹

Deze schematische voorstelling is uiteraard een ideaaltypisch instrument voor analyse; het zou misleidend zijn om de verschillende fasen voor te stellen als een onvermijdelijk en automatisch opwaarts pad voor migranten. Veel mensen raken geblokkeerd op één of ander moment, keren een stap terug of maken het traject niet af; het zijn dus zeker geen vastliggende standaard levenslopen. Bovendien kunnen mensen in hun dagdagelijks leven strategieën combineren uit verschillende analytische periodes: zo is migratie op zich al een mobiliteitsstrategie, of kan het zoeken van een verblijfsvergunning ook een overlevingsstrategie zijn. Het model moet dus met de nodige flexibiliteit geïnterpreteerd worden. Toch helpen de fasen en strategieën om zowel de veranderende ambities van individuen te begrijpen als om het proces van de gemeenschap in zijn geheel te schetsen.

2.1 Huisvesting

De meeste Senegalese migranten hadden tijdens hun reis een referentiepunt in België: een dicht familielid, een verre verwant, een jeugdvriend, een kennis, de broer van een voormalige buurman, iemand van hetzelfde dorp, of gewoon een telefoonnummer. Het eerste logement bij aankomst ligt dan voor de hand,

gebaseerd op de vriendschapsband of op algemene principes van solidariteit: ze logeren gratis in een extra kamer, een extra bed, op de zetel, voor een paar dagen, weken of maanden. Na een tijdje voelen velen zich echter een last of een parasiet, en velen drukken hun schaamte uit over deze afhankelijkheid. Ze proberen dan zo snel mogelijk een job te vinden zodat ze kunnen bijdragen aan eten, huur en onkosten, en een gelijkwaardige huisgenoot worden. Meestal leggen drie tot acht mensen een wekelijkse bijdrage samen om eten te kopen, en om beurten koken en poetsen ze; dit maakt van het avondmaal een sociaal evenement, waarbij vrienden en bekenden op bezoek komen. In de voortdurende stroom van nieuwe aankomers worden sommige adressen beschouwd als meer gastvrij of betrouwbaar, en worden echte doorstroomhuizen. Op dergelijke plaatsen kunnen zelfs de migranten zonder connecties een plaats vinden. Een respondent legt uit hoe het werkte voor een plek in Antwerpen; maar in hetzelfde gebied waren er andere die op dezelfde manier werkten. Het citaat toont ook aan hoe het huis in deze fase de basis is voor het netwerk dat eten, steun en vriendschap voorziet.

Nadat ik bij mijn broer en neef had gelogeed kwam ik terecht in een gedeeld huis, een landingsplaats, voor mensen die net zijn aangekomen en dan weer vertrekken. Als je het telt zou je misschien wel 100 mensen zien die daar gepasseerd zijn. Het was een heel populair huis, iedereen kende het, maar de politie is er nooit binnen geweest. We hadden geen problemen. Zelfs nu nog houden we er allemaal aan om terug te keren en samen te eten, elke woensdag (Aliu, in Antwerpen sinds 2001, geregulariseerd, werkloos).

Binnen dit systeem van gedeelde appartementen verhuizen mensen veel, wat makkelijk leidt tot problemen met bv. post over asielpcedures of regularisaties. De redenen variëren van lange pendelafstanden, aankomen van nieuwe vrienden of familieleden, schrik voor de politie of problemen met huisbazen, of een bevel het grondgebied te verlaten; maar vaak ligt de reden ook in de gemeenschap zelf, in persoonlijke conflicten. Nieuwe accommodatie vinden is niet makkelijk voor een migrant zonder wettig verblijf: normale formele contracten op naam en met bankrekeningen zijn moeilijk. Zij moeten netwerken mobiliseren om een huisbaas te vinden die wil verhuren buiten de normale condities; meestal wordt die informatie gedeeld binnen een groep kennissen. Maar de netwerken garanderen niet nobele bedoelingen: in veel gevallen is de kwaliteit van de appartementen slecht, en zijn de huurcondities oneerlijk.

Kortom, huivesting is een van de meest elementaire noden voor migranten bij hun aankomst, en in de Senegalese gemeenschap is wederkerigheid duidelijk de belangrijkste strategie. De solidariteit laat hen toe om te gaan met beperkte inkomens, om crisissen op te lossen en om persoonlijke eenzaamheid en sociale isolatie te voorkomen. Dit komt overeen met Chavez' stelling dat creatieve samenwoonstrategieën het eerste niveau zijn van verdediging tegen de veranderlijke economische en politieke beperkingen in hun leven (1990). Deze Se-

negalese strategie van wederkerigheid spreekt ook Burgers en Engbersens' hypothese (1999) tegen dat migranten die niet behoren tot grote, gevestigde, sociaal geïntegreerde gemeenschappen (zoals bv. de Marokkanen in Nederland) zich in zwakke huisvestingssituaties zouden bevinden, omdat ze geen andere keuze zouden hebben dan op de markt te rekenen.

2.2 Leuren als toegang tot de informele arbeidsmarkt

De voetsporen van familie of vrienden die de migranten voorafgegaan zijn leiden vervolgens ook tot een strategie om geld te verdienen: leuren. Voor de meerderheid van de respondenten die zonder papieren in België aankwamen was dit de start van hun loopbaan, en de meesten bleven dit doen tot het moment dat ze een verblijfsvergunning verworven hadden. Het verkopen van zonnebrillen en riemen, paraplu's en parfums, namaak merkhorloges en Afrikaanse kunstvoorwerpen, op stranden en trottoirs, in cafés en op markten, is een Senegalese specialiteit² (Diop 1990; Sow 2004; Stoller 2002; Torres Perez 2004; Vargas Llovera 1997). De sociale context die de nieuwkomer ondersteunt voor huisvesting duwt hem tevens in de richting van het leuren.

Bakeba vertelt hoe hij geïntroduceerd werd in het vak door de collega's van Verkoopstraat 13, een huis dat erom bekend staat onderdak te verlenen aan nieuwkomers.

In Verkoopstraat, de eerste drie maanden, waren logement en eten gratis. Intussen leggen de vrienden een beetje uit hoe het leuren werkt, ik leende wat geld van verschillende mensen, ze legden mij wat uit over de politie en de goeie adressen, en toen vertrok ik zelf om te verkopen. Verkoopstraat is bijna een handels-hogeschool. Nadien begon ik 100 euro per maand te betalen voor de huur, en ik droeg ook bij voor het eten. Toen ik begon werkte het systeem erg goed, ik kon zelfs geld opsturen naar huis. In het begin ging het echt heel goed, ik stuurde ongeveer 100 euro per maand naar Senegal (Bakeba, in Antwerpen sinds 1993, legaal, werkloos).

De werkdag van een leurder start in de vroege avond, rond 6 of 7 uur, en kan voortduren tot laat in de nacht, vooral tijdens de weekends. Het leven in de jaren 1990 werd gekenmerkt door veel politiecontroles, waardoor hun actieradius tijdens de rest van de dag beperkt werd tot de context van het gedeelde huis, waar ze kookten, aten, praatten en tv bekeken. Vele migranten hadden geen commerciële ervaring in Senegal, en meer dan één was verrast toen hij ontdekte hoe eerdere migranten, die zich zo succesvol en rijk voordoen op bezoek in hun thuisland, eigenlijk hun brood verdienen.

Toen ik naar Antwerpen kwam zag ik mijn huisgenoten vertrekken met hun zakken, en ik was verrast en later geschokt. Ik begreep het niet in het begin; maar toen ik hoorde over verkopen in cafés, toen was ik geschokt. Weet je, ik leefde comfortabel in Senegal; ik had alles dat ik wilde, en ik kon me niet voorstellen dat ik ooit zoiets

zou doen om te overleven. Je verliest je waardigheid als je verkoopt: de goederen zijn niet goed, je liegt tegen mensen als je over de prijs onderhandelt, om meer geld te verdienen. Ook, in leuren krijg je nooit respect, mensen hebben medelijden of verachting maar nooit iets positiefs. Maar ook ik moest het doen, er was geen alternatief; ik moest eten en de huur betalen en leven. Maar ik was ook beschaamd: ik had nooit iets dergelijks gedaan, en ik deed het niet graag. Maar ik wilde ook niet gaan stelen. (Youssou, in Antwerpen sinds 2000, zonder papieren, werkt in landbouw).

Voorafgaande opleiding, werkervaring of diploma's spelen geen enkele rol: zowel de immigrant die enkel koranschool heeft gevolgd, als diegene met een universitair diploma, werden in dit proces opgenomen, zoals een voormalig wiskundestudent uitlegt:

De leurders, die wonen op hun eigen planeet, die proberen niet om iets te begrijpen, te leren, die weten niets. In mijn geval, in Brussel, waar ze Frans spreken, misschien kon ik daar iets doen, zelfs zonder papieren, ze hebben daar organisaties voor, om je studies voort te zetten. Maar toen ik hier aankwam, de leurders, die denken alleen aan geld, en ze hebben mij besmet, ik vergat mijn studies. Mensen geloven zelfs niet dat ik ooit studeerde, zo erg was ik zoals hen geworden. Zelfs mijn vrouw, toen zij aankwam, vroeg ze mij waarom ik op deze manier leefde. 'jij spreekt Frans, je hebt gestudeerd, je kon een ander leven hebben in Brussel of Luik'; Ik heb gezegd dat ze gelijk had, maar dat het te laat was om te veranderen (Aziz, in Antwerpen sinds 1994, legaal, winkelier).

Om te vermijden dat ze opgepakt worden door de politie verstoppen ze de koopwaar (en hun intenties) in zakken van supermarkten, in rugzakken met universiteitslabels of laptop draagtassen; om te vermijden dat ze betrappt worden met grotere hoeveelheden goederen hebben sommigen een netwerk van bewaarpunten waar ze de stock achterlaten en slechts een paar stalen meenemen. Ze zijn niet enkel bang van de politie: vaak worden ze geconfronteerd met misbruik, racisme and bedreigingen van uitbaters of klanten.

Maar het is geen leuke job: soms zeggen mensen slechte dingen, of ze kunnen zelfs slaan, of dingen meenemen zonder te betalen; en je kan daar niets tegen doen want als de politie komt zal jij diegene zijn die problemen heeft. Daarom moet je die dingen erbij nemen (Bakeba, in Antwerpen sinds 1993, legaal, werkloos).

Het inkomensniveau hangt af van de periode van het jaar, het talent, de ervaring, het aanbod aan goederen en de respectievelijke winstmarges, de aanwezigheid van een vaste klantenkring, de tijd en energie die besteed wordt aan het rondgaan, maar het is in elk geval erg variabel en moeilijk te schatten. Het kan uiteenlopen van bijna niets op slechte dagen tot ongeveer 1.500 euro per maand (in de hoogdagen van de jaren 1990). Leurders moeten hun inkomen plannen en verdelen over langere periodes om de dagen en weken waarin ze weinig verkopen door te komen met spaargeld van betere dagen.

Sinds 2000 is door een combinatie van factoren het leven van de leurders moeilijker geworden en is hun inkomen gedaald. De politiediensten begonnen een aanhoudende campagne van controles in de talrijke winkels van namaakgoederen op het Antwerpse Falconplein, toen het belangrijkste distributiecentrum. De opeenvolgende invallen, arrestaties en boetes voor een verscheidenheid aan inbreuken op de wet maakten dat vele bedrijfjes sloten. Symbolische en zeer zichtbare politieacties tegen criminele activiteiten werden ondernomen in migrantenbuurten zoals Antwerpen Noord en het De Coninckplein. Na de regularisatie van 2000 richtten de politiecontroles zich minder op algemene identiteitscontroles op straat, maar meer op specifieke activiteiten (zoals leuren) en plaatsen (zoals belwinkels). Een derde element dat het leuren minder lucratief maakt is de snelle opkomst van goedkope winkels die Chinese importgoederen verkopen aan zeer lage prijzen, en op die manier het competitieve voordeel van de leurders ondermijnen, zoals Malick uitlegt:

De situatie is veel veranderd; de handel werkt niet zo goed meer. Nu heeft elke straat een goedkope Pakistaanse winkel waar je zonnebrillen en T-shirts kan kopen, hetzelfde als wat wij verkopen in de cafés. De goedkope prijzen vind je nu overal, ook op de markten iedere week (Malick, in Antwerpen sinds 1989, legaal, industriële reiniging).

2.3 Informele alternatieven en verdere trajecten

Toch vonden een klein aantal respondenten zonder papieren alternatieven naast het leuren. Twee muzikanten kwamen van Senegal naar Europa, met tijdelijke visa gelinkt aan hun beroep; in het vooruitzicht van andere concerten of onverwachte verdere reizen bleven ze langer dan hun visum toeliet, maar zetten hun muzikale activiteiten gewoon verder. Een gehuwde vrouw zonder papieren werkte informeel als deeltijdse kapster, terwijl een van de weinige vrouwen die op eigen initiatief naar Europa kwam om geld te verdienen, werkte als opdienster in een Afrikaans café. Sommige respondenten hebben echt een afkeer van leuren en proberen een alternatief te vinden; twee slaagden erin met de hulp van Belgische contactpersonen werk te vinden in de bouw- en renovatiesector.

Ik had geen papieren, en dus begon ik ook te verkopen, maar ik probeerde altijd veel te praten met de mensen in de cafés, dus ik begon wat mensen te kennen die me soms trakteerden, met wie ik discussieerde. Op deze manier leerde ik een man kennen die me aannam voor een job in de bouw; of liever, in afbraak, van een heel oud gebouw. Ik was heel blij, want ik haat de zak en het verkopen, ik verkies elke andere job boven het verkopen. Daarom was ik heel gemotiveerd en werkte ik heel hard; dus ik maakte een goede indruk. Nadien nam een vriend van hem mij aan, en ik werkte met hem in de bouw voor 8 maanden (Youssou, in Antwerpen sinds 2000, zonder papieren, werkt in landbouw).

Twee andere respondenten werken in de tuinbouw, vooral het plukken van tomaten en witloof. Een nadere blik op hun arbeidssituatie levert een vreemde tegenstelling op: om in het zwart te kunnen werken moeten ze papieren hebben. Werkgevers zijn bang voor arbeidsinspectie, en omdat de boetes voor een legale zwartwerker lager zijn dan voor een illegale hebben de eersten de voorkeur. De migrant zonder wettig verblijf leent de papieren van iemand anders, wordt officieel tewerkgesteld voor een aantal uren per dag, en kan dan een extra aantal uren presteren zonder contract en aan informele voorwaarden.

Veel mensen zonder papieren verhuizen op zoek naar betere kansen: tussen buurten, steden en landen. Normaal volgen de mensen het advies van bekenden en verblijven ze ook bij leden van de migrantengemeenschap. Respondenten waren in Portugal, Ierland, Frankrijk, Italië en Rusland geweest voor ze zonder papieren in Antwerpen belandden, en sinds het interview hebben minstens vier respondenten het land verlaten. Schuster (2005) bevestigt in haar studie hoe geografische mobiliteit heel gewoon is: dit toont de vastberadenheid om hun geluk in Europa af te dwingen in plaats van terug te keren naar hun thuisland. Een voorbeeld zijn de mensen die deelnemen aan regularisatiecampagnes in verschillende landen, soms verschillende keren, tot ze succes hebben. Ze verhuizen zelf of sturen papieren en geld naar een vriend die de zaak afhandelt.

2.4 Overleven geregeld, maar...

In het begin van het migratieproject blijven de financiële noden van een individu door deze strategieën eerder beperkt: volgens respondenten kan je met 400 tot 500 euro per maand rondkomen voor huur, eten, telefoon, transport en wat kleren. Zelfs jobs met beperkte inkomsten zoals leuren, of korte en tijdelijke jobs, kunnen dit inkomen opleveren, en alle extra's worden opgestuurd naar Senegal. Omdat hun perspectief dat van het thuisland blijft, en omdat ze hun verblijf in België slechts als tijdelijk zien, zijn ze bereid zo'n ingeperkt leven te leiden (Leman 1997; van der Leun & Kloosterman 1999). Ondanks deze instelling zien ze doorgaans na een paar maanden al in dat het moeilijk zal worden om snel het geld te verdienen dat hen zal toelaten terug te keren naar huis. De remittances dienen meestal voor de dagelijkse consumptie van een uitgebreide familie in Senegal, en kunnen niet geïnvesteerd worden in winstgevende projecten; er moet dus extra gespaard worden. De meeste migranten hadden de gevolgen van een leven zonder papieren niet juist ingeschat, en ze beginnen te zien dat reguliere migranten meer kansen op een regelmatig inkomen hebben, beter beschermd worden, en naar Senegal kunnen reizen. Daarom verandert het onmiddellijke doel van het migratieproject: ze beginnen eraan te denken hun verblijf te regulariseren. Ze verschuiven van Lemans (1997) categorie van 'migrant employment illegality' naar 'migrant residence illegality'.

3. Verblijfsstrategieën

In navolging van Adam et al (2001) onderscheiden we in de verblijfsstrategieën twee delen: enerzijds wat mensen doen om fysiek in het land te kunnen blijven (repatriëring te vermijden) en anderzijds de procedures om administratief te mógen blijven (een verblijfsvergunning te verkrijgen).

3.1 Kunnen blijven

Tijdens de eerste dagen verlijven nieuwkomers meestal bij vrienden of familie, en leren ze meteen ook de lokale strategieën om zo lang mogelijk in het land te kunnen verblijven. Eén van de manieren is papieren lenen, huren, kopen of vervalsen om hun illegaal verblijf te camoufleren, wat Engbersen (2001) 'manipulation of identities' noemt. Onder de Senegalezen in Antwerpen worden papieren vooral uitgeleend om te kunnen werken: de ene (legale) partij gaat tijdens de zomer zijn geluk proberen als leurder op de Italiaanse stranden, terwijl de andere (illegale) partij in de tomatenserres werkt.

De controle binnen het grondgebied is in België vrij grondig. Respondenten vertellen dat de politie vooral vóór de regularisatie van 2000, toen minder zwarten legaal in Antwerpen waren, vaak identiteitsbewijzen vroeg op de straat of in cafés (Bernard 2000; Leman 1997). Daarom was het verminderen van het risico of 'strategisch bewegen in de publieke ruimte' (Burgers and Engbersen 1999) zeer belangrijk in het dagelijkse leven. In die periode bleven ze zoveel mogelijk thuis; maar toch zijn velen ooit gecontroleerd, en meerderen hebben een uitwijzingsbevel gekregen of een paar nachten in de gevangenis doorgebracht.

In het begin waren we allemaal illegaal, niemand had papieren, en wij gingen alleen naar buiten 's avonds, alleen om te gaan verkopen, en om nieuw materiaal te kopen. Het was een hard en moeilijk leven. Door de politiecontroles, want er was zo vaak controle dat je overdag niet buiten durfde komen, want vroeger, nu zijn de dingen veranderd, maar vroeger, als je hier buiten gaat, als Afrikaan, je gaat buiten, en automatisch vragen ze 'papierene meneer?'. Wij kozen de kleine straatjes en omwegen om te geraken waar we wilden zijn. Ja. Voor je vertrekt doe je eerst veel gebeden. Ja, echt, veel gebeden, om niemand tegen te komen. En als je ze tegenkomt moet je voorzichtig zijn want ze kijken naar je instinct, of je bang bent of niet. Bijvoorbeeld, als je ze ziet, je hebt je zak bij, je ziet ze, en je loopt weg, dan vinden ze je meteen. Maar als je ze ziet, en je bidt, en je wandelt verder... je doet alsof je ze niet ziet, maar zodra je uit het zicht bent begin je te lopen. Of je gaat een café binnen om iets te drinken, dat is wat we deden. Als je cool blijft zullen ze misschien niets doen (Sal, in Antwerpen sinds 1998, legaal, interim).

Na de regularisatie is de aandacht verschoven naar meer doelgerichte acties die niet op huidskleur gericht zijn: sociale inspectie van de werkplaats, specia-

le acties tegen zwartrijden of huisjesmelkers. De meeste respondenten zeggen dat ze contact met de autoriteiten vermijden door kalm te blijven, zich goed te gedragen en zo weinig mogelijk aandacht op zich te trekken (Engbersen et al. 1999).

Als je toch opgepakt wordt komt het erop aan je identiteit en vooral land van herkomst zo goed mogelijk te verbergen, door nooit met je paspoort rond te lopen of door een valse identiteit op te geven. Toch heeft de politie veel technieken om iemands nationaliteit te achterhalen, via de mensen die op bezoek komen of via telefoonnummers in een gsm; de ambassade helpt soms mee met de identificatie van onderdanen, en anders schrikt het idee om gerepatrieerd te worden naar het verkeerde land wel voldoende af. In België werden in 2006 vijftien Senegalezen gerepatrieerd; hoewel dit een relatief laag cijfer is, heeft het toch een duidelijk afschrikkend effect. Iedereen heeft wel over iemand gehoord en er wordt vaak over gepraat.

3.2 Mogen blijven

Over het algemeen hebben Senegalezen weinig kans om als politiek vluchteling erkend te worden, aangezien er geen grootschalig politiek conflict plaatsvindt; toch vermelden sommige respondenten de asielpcedure. Enerzijds was een asielaanvraag bijna een standaard stap voor hen die in de jaren 1980 en 1990 aankwamen, net zoals het beroep tegen een negatieve beslissing; dat leverde minstens een paar maanden relatieve veiligheid op door het gedoogbeleid tijdens de procedure. Anderzijds zijn er een beperkt aantal mensen die een goed voorbereid vals verhaal brengen, met een valse identiteit, bijvoorbeeld als slaaf uit Mauritanië of vluchteling uit Ivoorkust. Eén respondent wordt nu geconfronteerd met de onvoorziene gevolgen van die succesvolle strategie: zijn diploma, noch zijn vrouw, noch zijn kinderen, zijn nu officieel van hem.

De meeste respondenten hopen op een huwelijk als uitweg uit de situatie zonder papieren, en investeren ook actief in deze mogelijkheid. Grote gevestigde migrantengemeenschappen zoals de Turkse en Marokkaanse bieden een pool van mogelijke partners voor de groepsleden zonder wettig verblijf (Burgers & Engbersen 1999; Staring 1998). Aangezien de Senegalezen daar niet op kunnen terugvallen, trachten ze vooral Belgische vrouwen te ontmoeten in een aantal bars, festivals of pleinen die bekend staan om hun multiculturele muziek en ontmoetingen. Of dit schijnhuwelijken zijn, verstandshuwelijken, of gebaseerd op 'ware liefde' is vaak voer voor bezorgdheid in de omgeving van het koppel: familie, vrienden en ook ambtenaren van bevolking. In onze steekproef hebben we geen echte schijnhuwelijken vastgesteld, wel een aantal 'komedie huwelijken' zoals een respondent het noemde, waar de vreemde partner het Belgische vriendinnetje snel aanzet tot een huwelijk.

Waarom zoveel huwelijken mislukken? Je moet kijken naar het belang van de mensen. Het belang van de man is altijd de papieren, dus sommigen trouwen met iemand die ze niet zo graag zien, en verlaten die dan nadien als ze papieren hebben. Soms hang je ook af van de vrouw, zij verdienen geen geld, en het is niet gemakkelijk zo, om af te hangen van je vrouw, of om een man te hebben die van jou afhangt. Soms zijn mensen ook niet helemaal eerlijk en vertellen ze niet dat ze een vrouw en kinderen hebben in Senegal (Musa, in Antwerpen sinds 2004, zonder papieren, import-export).

Een andere groep werd geregulariseerd tijdens de campagne van januari 2000; enkelen van hen deden voor de samenstelling van hun dossier beroep op gekopieerde getuigenissen en wachten nog op een uitspraak. Enkele anderen hebben een procedure voor uitzonderlijke individuele regularisatie lopen (artikel 9.3), waar de onduidelijkheid over de criteria en de lange wachttijden hen parten spelen.

3.3 Papieren geregeld, maar...

Over het algemeen beschouwen respondenten het verkrijgen van een verblijfsvergunning als het meest belangrijke evenement in hun migratietraject, omdat dat het meest impact heeft op werk en omwille van de mogelijkheid op bezoek te gaan bij familie en vrienden in Senegal (Schuster 2005; Staring 2001).

Als migranten een verblijfsvergunning verkregen hebben verandert het leven op veel vlakken, en de meesten onderschatten de stijgende kosten van een 'westers' leven. Plots hebben ze een officieel adres nodig waar ze alleen geregistreerd zijn; de marktprijzen voor huur, eten, elektriciteit en gas worden plots merkkelijk hoger dan voordien, toen ze gedeeld werden op basis van solidariteit. Ze moeten belastingen betalen en kunnen hun gezin laten overkomen.

Ja, het leven verandert met de papieren.... Meer individueel, minder gemeenschap. Als je papieren hebt, heb je een adres nodig, en daarmee begin je te leven zoals de Belgische mensen doen, maar wij vinden dat niet leuk. Wij blijven samen eten met vrienden en familie tot vandaag, veel mensen komen naar hier of wij gaan elders eten. En je moet ook een echte job zoeken, want het is te moeilijk om te blijven verkopen met papieren, te riskant. Je zal een auto nodig hebben om te gaan werken, je hebt een huis nodig voor je familie... en je hebt meer geld nodig, net zoals de Belgische mensen (Bakeba, in Antwerpen sinds 1993, legaal, werkloos).

Op dit moment verandert het onmiddellijke doel van de migratie opnieuw: ze streven nu naar een betere economische positie, een beter loon, al dan niet met het oog op het stichten of laten overkomen van een gezin.

4. Mobiliteitsstrategieën

4.1 Als legale migrant: ongeschoold interim-werk

Van zodra ze een werkvergunning krijgen is er een duidelijke trend om het leuren op te geven en banen in het reguliere circuit te zoeken, omdat die stabielere zijn en recht geven op sociale zekerheid. Voor velen komt deze verandering als een opluchting. Anderen hadden graag hun commerciële ervaring, talent en netwerken omgezet in de formele status van handelaar of marktkramer, maar sleutelfiguren wijzen erop dat deze manier van leuren niet geregulariseerd kan worden. Marktkramers hebben een vergunning nodig, die pas na 10 jaar verblijf in België aan vreemdelingen wordt toegekend.

In de zoektocht naar werk blijven netwerken erg belangrijk, ook in de formele sector. Een voorbeeld is François die een job in een slachthuis aangeboden kreeg, maar die geen auto had om op zijn bestemming te geraken; een vriend nam het aanbod over. Vaak is een vriend of bekende op de hoogte van een vacature in het eigen bedrijf, en vertelt hij het door aan potentiële kandidaten. Een bedrijf voor industriële reiniging vormt een vrij uitzonderlijke illustratie van dit proces: door een Senegalese manager hoger in de hiërarchie heeft een disproportioneel groot deel van de respondenten reeds voor dit bedrijf gewerkt. Daarnaast zijn interim-kantoren een belangrijk kanaal voor informatie, naast de VDAB.³ Twee factoren lijken doorslaggevend te zijn: een minimum aan Nederlands spreken, en een auto hebben. Sommigen hebben echter de indruk dat die criteria eigenlijk racisme verhullen:

Ja, ze zeggen mij altijd, want, weet je, in het interim-kantoor is er een vrouw, een meisje, ze is heel moeilijk, en ze zegt altijd dat ik problemen heb met Nederlands, en ze heeft wel wat gelijk. Want als ik goed sprak, heel goed Nederlands, misschien zou ik dan niet zoveel problemen hebben om werk te vinden. Maar het werk dat ze me geven, daarvoor heb je geen Nederlands nodig... Maar het is zeker, wij, wij kunnen nooit Nederlands spreken zoals zij willen. En ze pakken je daar altijd op, het is makkelijk. Veel kantoren doen iets wat ze niet durven zeggen: ze bevoordelen de Vlamingen, ze geven de jobs eerst aan hen (Sal, in Antwerpen sinds 1998, legaal, interims).

Daarenboven werken 3 Senegalese migranten in de tuinbouw; zoals boven beschreven werken zij deels formeel en deels informeel. Gedeeltelijk zwartwerk doen creëert andere problemen op langere termijn, zoals het niet opbouwen van rechten op pensioen of werkloosheidsuitkeringen, maar ook niet genoeg officieel loon verwerven om een hypothecair krediet te kunnen aangaan. Vier anderen werken als tijdelijke werknemer in een waaier aan industriële sectoren. Dit stemt overeen met de verdeling gevonden door Desmarez, Van der Hallen et al (2004) met Afrikanen in België vooral in de interim-sector, anderen in horeca of land- en tuinbouw; zij merken ook de ondervertegenwoordiging in de bouw op. Maar het is moeilijk om te sectoren van tewerkstelling te bespreken, omdat een typisch traject als volgt kan verlopen.

Soms werk ik nog altijd in de reiniging, een paar weken of dagen om iemand anders te vervangen. Als ik een rijbewijs had kon ik morgen herbeginnen. Dus nadien heb ik interim jobs gedaan. Ik vond iets, afwassen, in de kantine van een bedrijf. Ik heb veel dingen gedaan... 's kijken... ik werkte als arbeider in fabrieken, ik heb afgewassen, soms appels plukken of klusjesman... het was niet gemakkelijk, er waren lange periodes zonder werk (Sal, in Antwerpen sinds 1998, legaal, interims).

Uiteraard gaan deze trajecten regelmatig gepaard met periodes van werkloosheid, waarin migranten al dan niet recht hebben op een uitkering.

4.2 Extra informele activiteiten

Alle respondenten, trouw aan hun gedeelde 'business' traditie, houden ogen en oren open voor mogelijkheden om te kopen en te verkopen. Voormalige leurders blijven soms verkopen in periodes waarin ze werkloos zijn, anderen gewoon omdat ze het graag doen; soms om rond te komen, soms omdat ze hoge winsten realiseren met een aantal vaste klanten. Daarenboven brengt iedereen die reist tussen Senegal en Europa goederen over om te verkopen met wat winst; anderen verdienen wat extra door als tussenpersoon te functioneren als anderen auto's willen kopen, containers willen vullen of valse papieren willen kopen. Binnen de lokale migrantengemeenschap rijzen ook mogelijkheden om informele diensten aan te bieden, vooral bij feesten en sociale gebeurtenissen. Verschillende respondenten verdienen bij tijden een extra euro als kapper, fotograaf, kok, DJ, religieus leider of kleermaker; sommige vrouwen verkopen zelfgemaakt Senegalees eten of hebben thuis een kleine informele winkel met lokale kruiden, snoepjes en stoffen. De prijzen die intern circuleren zijn echter beduidend lager dan op de gewone markt, en bovendien wordt er veel uitstel van betaling gevraagd, waardoor de winstmarges nog lager liggen (Soenen 2003).

4.3 De rol van opleiding

Tot nu toe hebben we weinig of geen verschil gezien in de situatie van respondenten naar niveau van opleiding of beroepservaring. Mensen met universiteitsdiploma's of technische competenties werken in dezelfde branches als de lager geschoolden. Eens ze papieren hebben zouden migranten in theorie hun vorige opleidingen of ervaring ten gelde kunnen maken, maar dat loopt niet van een leien dakje. Mensen met heel specifieke kwalificaties komen problemen van overdracht tegen: een archivaris in Senegal werkt vooral met papier, terwijl in België een belangrijke software kennis vereist is. Een automechaniker in Senegal werkt aan wagens die op de Belgische wegen niet eens toegelaten zouden zijn. Hetzelfde geldt voor een boekbinder, een zeepmaker en een zetelbekleder uit de respondentengroep. Voor de hoger opgeleiden is het laten

erkennen van een diploma vaak een moeilijk en lang proces. Vorige studies benutten is moeilijk omwille van een reeks redenen: tijdens de jaren zonder papieren hebben ze een deel van hun kennis verloren, en het taalniveau vereist om een professionele carrière als verpleger, wiskundige of lichamelijke opvoeding voort te zetten is erg hoog. De noodzakelijke netwerken ontbreken misschien, zoals in het geval een socioloog-journalist die het moeilijk vindt om na al die jaren terug aansluiting te vinden bij het intellectuele forum. Dit resulteert in een amalgaam van jobs, meestal zonder band met hun opleidingsniveau, zodat een boekhouder zegt:

Een link tussen de studies in ons land en de kansen hier? Er is geen link. Je mag nog een doctoraat hebben in Afrika, je moet hier niet dromen, je komt niet eens in de buurt. Dat is voor academische dingen; maar ook in de meer technische beroepen, bijvoorbeeld een automechanieker. Hij kan het informeel doen, maar het is zeker dat voor een job ze hem zullen vragen een training te doen in de VDAB. Het is waar dat de ervaring in de twee landen niet altijd dezelfde is. Maar in het algemeen is het moeilijk om een verband te vinden, en word je verplicht iets helemaal anders te doen (Aliu, in Antwerpen sinds 2001, legaal, werkloos).

Een andere optie zou zijn om hun carrière actief in handen te nemen en te investeren in opleiding in het gastland om hun tewerkstellingskansen te laten toenemen. In het begin tonen de meeste geïnterviewden geen interesse in een opleiding, omdat ze het gevoel hebben dat het ingaat tegen hun missie om snel geld te verdienen. Anderen geloven niet dat opleiding een verschil zou maken.

Ik ben niet gekomen om alles te ontdekken, alles te verstaan, en een heel nieuwe taal te leren; ik ben alleen gekomen om genoeg geld te verdienen om straks in mijn eigen land te kunnen investeren (Doudou, in Antwerpen sinds 2002, legaal, interim)

Een aantal respondenten heeft toch gekozen om te investeren in opleiding, cursussen en taalonderwijs, en hoewel het geen formule voor makkelijk succes is, zijn ze op lange termijn meestal beter af. Het begint soms met een rijbewijs halen, maar een respondent heeft intussen een vorming als loodgieter achter de rug. Een ander heeft zich bijgeschoold om zijn diploma van maritiem ingenieur ten gelde te maken, en iemand anders heeft geïnvesteerd in een buurtwinkeltje dat hij uitbaat.

Veel respondenten hebben dezelfde analyse gemaakt en zijn aan een opleiding begonnen, maar hebben ze niet afgemaakt omwille van gebrek aan tijd en energie (Geets et al. 2006). Sommigen hebben niet de middelen om een cursus te betalen, of om tijdens de periode van scholing het leven (en de solidariteit met thuis) op de rails te houden. Als ze interim-werk doen en/of ploegenwerk is het moeilijk om altijd op tijd in de les te zijn, en sommigen geven het gewoon op; voor anderen is het de familiale druk om geld te blijven opsturen die hen tegenhoudt. De enige uitweg hier is om te proberen de familie thuis te

voorzien van een productieve activiteit, zoals een auto om als taxi uit te baten, en op die manier de migrant eventjes vrij te stellen van de maandelijkse bijdrage. Het is een harde afweging van voordelen op korte en lange termijn voor de verschillende partijen.

Ik weet het niet, ik denk dat het een probleem van keuze is, je moet kiezen. Sommigen onder ons hebben tijd om de broeksriem aan te halen, niet meteen heel hard te gaan werken, maar een opleiding te volgen, zoals ik. Ik zie, soms, er zijn problemen (in Senegal), ze bellen mij, om mij te vertellen over een probleem, en ik, ik kan niks voor hen doen op dit moment, dat is heel pijnlijk, maar het is een keuze, dus ik moet er ook de consequenties bijnemen. Dat is mijn geval. Maar de familie kent alleen de problemen die ze zelf hebben, niet de problemen die jij hier tegenkomt. Ik denk dat mijn keuze in het voordeel is van iedereen: van mij, van mijn familie, en van België, iedereen, maar het is toch moeilijk (b4).

4.4 Andere stappen

België was vaak niet het geplande uiteindelijke reisdoel, en het hoeft ook niet de plaats van permanente vestiging te zijn. Soms ligt de motivatie om te vertrekken in de zoektocht naar beter werk, vooral als de zaken niet goed gaan; maar er zijn er ook die geïnspireerd door de zin voor avontuur andere oorden opzoeken. Soms is de mobiliteit niet zozeer een goedgepland project maar eerder ingegeven door pure ellende, of gebaseerd op vage geruchten; in elk geval passen ze zich aan aan economie en politiek, aan kansen op werk en gunstige wetgeving (Marfaing 2003). De meest aantrekkelijke landen lijken Engeland en de VS te zijn, vooral omdat de arbeidsmarkt er flexibeler zou zijn, en omwille van de vermeende grotere tolerantie tegenover zwarten. Fall heeft opgemerkt dat de Senegalese populatie in de VS lichtjes ouder is, wellicht omdat de bestemming vaak een tweede of derde stap in het migratieproject is, nadat ze bv. in Europa jaren investeren in opleiding en financiële middelen (Fall 2002).

De verantwoordelijkheid voor de familie thuis weegt zwaar, en sommige migranten investeren in de overkomst van een jongere broer of neef die een deel van de lasten kan overnemen. Sommige respondenten zijn zelf op deze manier gekomen of hebben hulp gekregen, zij het dat de familieleden soms in andere Europese landen verblijven. Andere strategieën om hun sociaal-economische positie te verbeteren bestaan erin de Belgische nationaliteit aan te vragen, en in een beperkt aantal gevallen, een huis of appartement te kopen.

4.5 Een beter leven geregeld, maar...

Voor veel mensen is deze fase ook het moment om hun gezinsleven terug op te nemen of te beginnen; ze huwen, krijgen kinderen, die in sommige gevallen uit Senegal overkomen. Op die manier begint een nieuwe uitdagende fase: het

leven als gezin is opnieuw duurder dan dat van een vrijgezel, en als de migrant niet goed voorbereid was kan de uitbreiding van het gezin leiden tot nieuwe financiële of administratieve onzekerheid, of zelfs marginalisering (Diop 1996). Daarbovenop brengen vrouwen en kinderen een hele set nieuwe vragen mee voor de gemeenschap, vooral mogelijke conflicten over oude en nieuwe rolinvullingen; de kinderen groeien op tussen twee culturen (Andall 2002). Dit proces is in Antwerpen nog maar recentelijk begonnen, maar het voorbeeld van vorige migrantengroepen leert ons dat we dit met de nodige aandacht moeten volgen.

In elk geval neemt ook het nodige budget weer toe met elke stap die de migrant zet: een gezin, een ander huis of appartement, een auto. De consumptiepatronen veranderen, de 800 euro die een alleenstaande nodig heeft volstaat niet langer. Met salarissen die eerder aan de lage kant van de inkomensdistributie liggen, en met de bijkomende verantwoordelijkheid voor de uitgebreide familie thuis, zijn de basisnoden dezelfde als die van locale gezinnen (Barou 2001; Marfaing 2003). Het wordt steeds duidelijker dat het bijeenkrijgen van de investeringssom onmogelijk is, en de plannen over terugkeer naar het thuisland worden steeds verder vooruitgeschoven (als de kinderen afgestudeerd zijn, na het pensioen).

5. Besluit

De analyse van de levensloop van Senegalese respondenten toont een traject dat hen van tijdelijk verblijf meevoert naar wellicht permanente vestiging, wat overeenkomt met het model van Piore (1979). Dit onderzoek heeft echter een meer gedetailleerde analyse opgeleverd, waarin enerzijds legale status een centrale rol speelt, en waarin anderzijds een proces van voortdurende aanpassing aan beperkte economische mogelijkheden centraal staat. We hebben drie fasen onderscheiden, elk gebaseerd op de voornaamste bekommernis die hun strategie in die fase drijft. Als migrant zonder papieren is de eerste zorg het economische overleven van het individu en, waar mogelijk, van de familie thuis; ze concentreren zich op overlevingsstrategieën. In een tweede fase investeren ze in verblijfsstrategieën, in een poging om hun verblijf te regulariseren en zo een betere kans te krijgen om hun doel te verwezenlijken. Als ze tenslotte legaal zijn proberen de meesten onder hen een vorm van vooruitgang te bereiken, via strategieën voor opwaartse sociale mobiliteit. De veranderende prioriteiten weerspiegelen ook verschillende niveaus van zekerheid en levensstandaard: de meeste migranten slagen erin een meer stabiel leven uit te bouwen, waar vragen over overleven vervangen worden door vragen over een aanvaardbare levensstandaard. Deze evolutie houdt ook verschillende emotionele fasen in, niet in het minst in verband met het vormen of onderhouden

van gezinnen, en relaties met vrienden en familie in Senegal. Levensloopanalyse op basis van kwalitatieve interviews is een nuttig instrument gebleken om trajecten in beeld te brengen.

Op politiek vlak rijst de vraag naar de plaats van laaggeschoolde migranten in het nieuwe migratiebeleid van Europa, dat er vooral op uit is hooggeschoolden aan te trekken. De Senegalezen tonen in elk geval een grote vastberadenheid om hun beter leven op te eisen, en de vraag is of ze zich goedschiks of kwaadschiks zullen neerleggen bij het feit dat ze ongewenst zouden zijn. De boten naar de Canarische eilanden lijken in elk geval het tegendeel aan te tonen. Tenzij we bereid zijn in te leveren op mensenrechten, en bv. huwelijken en gezinshereniging onmogelijk te maken, zal het moeilijk zijn de ongenode gasten compleet buiten te sluiten, en tot nader order vormen ze dus mee een deel van onze samenleving.

NOTEN

1. Andere auteurs (Adam et al. 2001; Burgers and Engbersen 1999; Engbersen 2001; Soenen 2003) gebruiken ook het onderscheid tussen ‘overlevingsstrategieën’ en ‘verblijfsstrategieën’ in de context van mensen zonder papieren. De levensloopdimensie en de bijkomende categorie ‘mobiliteitsstrategieën’ is mijn verantwoordelijkheid. Brun suggereert ook een soort van traject door een categorisatie te maken: van recent aangekomen migranten zonder papieren, over gesettlede migranten zonder wettig verblijf, vreemdelingen die recent geregulariseerd werden, en zij met een permanente verblijfsvergunning (Brun 2003).
2. Ecuadoriaanse migranten verkopen meestal kunst uit hun herkomstland, Pakistanen verkopen soms bloemen, en recentelijk zijn er ook Chinezen die elektronische gadgets verkopen.
3. Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding.

BIBLIOGRAFIE

- Adam, I., N. Ben Mohammed, B. Kagné, M. Martiniello & A. Rea (2001), *Itinéraires Des Sans-Papiers En Belgique*. Brussel, Luik: Fondation Roi Baudouin.
- Andall, J. (2002), Second-Generation Attitude: African-Italians in Milan, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 28, 189-407.
- Barou, J. (2001), La Famille À Distance. Nouvelles Stratégies Familiales Chez Les Immigrés D’afrique Sahélienne, *Hommes & Migrations*, 1232, 16-25.
- Bernard, F. (2000), La Régularisation Des Étrangers Illegaux En Belgique, in Ph. De Bruycker (ed.), *Regularisations of Illegal Immigrants in Europe*. Brussels: Bruylant.
- Brennan, D. (2005), Methodological Challenges in Research with Trafficked Persons: Tales from the Field, *International Migration*, 43, 35-54.
- Brun, F. (2003), Les Immigrés Et L’évolution Du Marché Du Travail En France, *Migrations Société*, 15.

- Burgers, J. & G. Engbersen (1999), *De Ongekende Stad 1. Illegale Vreemdelingen in Rotterdam*. Amsterdam: Boom.
- Castles, S. (2006), Guestworkers in Europe: A Resurrection?, *International Migration Review*, 40, 741-766.
- Castles, S. & S.M. Miller (1993), *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. London: MacMillan.
- Chavez, L.R. (1990), Coresidence and Resistance: Strategies for Survival among Undocumented Mexicans and Central Americans in the United States, *Urban Anthropology*, 19, 31-61.
- Criado, M.J. (1997), Historias De Vida: El Valor Del Recuerdo, El Poder De La Palabra, *Migraciones*, 73-120.
- de Lourdes Villar, M. (1990), Rethinking Settlement Processes: The Experience of Mexican Undocumented Migrants in Chicago, *Urban Anthropology*, 19, 63-79.
- Desmarez, P., P. Van der Hallen, N. Ouali, V. Degraef & K. Tratsaert (2004), *Minorités Ethniques En Belgique: Migration Et Marché Du Travail. Analyse Démographique, Statistique Et Des Mesures Juridiques Et D'action En Faveur Des Migrants Sur Le Marché Du Travail*. Gent: Academia Press.
- Dewilde, C. (2003), A Life-Course Perspective on Social Exclusion and Poverty, *British Journal of Sociology*, 54, 109-128.
- Diome, F. (2004), *De Golven Van De Oceaan*. Amsterdam: Sirene.
- Diop, A.M. (1990), L'emigration Murid En Europe, *Hommes & Migrations*, 1132, 21-24.
- Diop, A.M. (1996), Conditions Des Retraités Ouest-Africains En France, *Migrations Sociétés*, 8, 85-94.
- Engbersen, G. (2001), The Unanticipated Consequences of Panopticon Europe: Residence Strategies of Illegal Immigrants, pp. 222-246 in V. Guiraudon & and Ch. Joppke (eds.), *Controlling a New Migration World*. London: Routledge.
- Engbersen, G., J. van der Leun, R. Staring & J. Kehla. (1999), Schaduwnetwerken in de informele ruimte: legale en illegale Afrikaanse migranten in De Bijlmer, in G. Engbersen, J. van der Leun, R. Staring & J. Kehla (eds.), *De Ongekende Stad 2. Inbedding En Uitsluiting Van Illegale Vreemdelingen*. Amsterdam: Boom.
- Fall, P.D. (2002), Ethnic and Religious Ties in an African Emigration. Senegalese Immigrants in the United States, *Studia Africana*, 13, 81-90.
- Geets, J., F. Pauwels, J. Wets, M. Lamberts, & C. Timmerman (2006), *Nieuwe migranten en de arbeidsmarkt*. Leuven/Antwerpen: HIVA/Oases, 434 p.
- Giddens, A. (1984, reprint 1993), *The Constitution of Society*. Oxford: Blackwell.
- Hareven, T.K. (2000), *Families, History and Social Change: Life Course and Cross Cultural Perspectives*. University of Delaware: Westview Press.
- Harris, C. (1987), The Individual and Society: A Processual Approach, pp. 17-29 in A. Bruyman (ed.), *Rethinking the Life Cycle*. London: Macmillan Press Ltd.
- Heckathorn, D.D. (1997), Respondent-Driven Sampling: A New Approach to the Study of Hidden Populations. *Social Problems*, 44, 174-199.
- Kaplan, A. (1998), *De Senegambia a Cataluña. Procesos de aculturación e integración social*. Barcelona: Fundació "La Caixa".
- Kelly, L. (2005), "You Can Find Anything You Want": A Critical Reflection on Research on Trafficking in Persons within and into Europe, *International Migration*.
- Kloosterman, R., J. van der Leun & J. Rath (1999), Mixed Embeddedness: (in)Formal Economic Activities and Immigrant Business in the Netherlands, *International Journal of Urban and Regional Research*, 23, 252-266.
- Knights, M. (1996), Bangladeshi Immigrants in Italy: From Geopolitics to Micropolitics, *Transactions of the Institute of British Geographers NS*, 21, 105-123.
- Leman, J. (1997), Undocumented Migrants in Brussels: Diversity and the Anthropology of Illegality, *New Community*, 23, 25-41.

- Marfaing, L. (2003), *Les Sénégalais En Allemagne. Quotidien Et Stratégies De Retour*. Paris: Editions Karthala.
- Mayer, K.U. & N.B. Tuma (1987), *Applications of Event History Analysis in Life Course Research*. Berlin: Max-Planck-Institut für Bildungsforschung.
- Mendoza, C. (1997), Foreign Labour Immigration in High-Unemployment Spain: The Role of African-Born Workers in the Girona Labour Market, pp. 1-25 in R. King & R. Black (eds.), *Southern Europe and the New Immigrations*. Brighton and Portland: Sussex Academic Press.
- Miller, R.L. (2000), *Researching Life Stories and Family Histories*. Thousand Oaks, London and New Delhi: Sage Publications.
- Piore (1979), *Birds of Passage, Migrant Labor and Industrial Societies*, Cambridge University Press.
- Planningscel Antwerpen (2004), *Thuis in het hart van de stad: Beleidsvisie Atheneumbuurt*. Antwerpen.
- Schuster, L. (2005), The Continuing Mobility of Migrants in Italy: Stereotyping, Labeling and 'Nomad Camps', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31, 757-774.
- Singer, M. (1999), Studying Hidden Populations, pp. 125-191 in J. Schensul, M. LeCompte, R. Trotter, E. Cromley & M. Singer (eds.), *Mapping Social Networks, Spatial Data, and Hidden Populations, Book 4, The Ethnographer's Toolkit*. Walnut Creek, CA: Altamira Press.
- Soenen, H. (2003), Survival of the Fittest? Economic Strategies of Undocumented Workers in Brussels, *Kolor*, 3, 43-54.
- Sow, P. (2004), Prácticas Comerciales Transnacionales Y Espacios De Acción De Los Senegaleses En España, in A. Escrivá & N. Ribas (eds.), *Migración Y Desarrollo. Estudios Sobre Remesas Y Otras Prácticas Transnacionales En España*. Córdoba: CSIC.
- Staring, R. (1998), 'Scenes from a Fake Marriage': Notes on the Flip-Side of Embeddedness, pp. 224-241 in K. Koser & H. Lutz (eds.), *The New Migration in Europe: Social Constructions and Social Realities*. Hampshire and London: Macmillan Press Ltd.
- Staring, R. (2001), *Reizen onder regie: het migratieproces van illegale turken in Nederland*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Stoller, P. (2002), *Money Has No Smell: The Africanisation of New York*. Chicago: University of Chicago Press.
- Torres Perez, F. (2004), Les Immigrés, Le Processus D'insertion Et Les Réseaux Sociaux À Valence, *Hommes et Migrations*, 1250, 24-37.
- Tyldum, G. & A. Brunovskis (2005), Describing the Unobserved: Methodological Challenges in Empirical Studies on Human Trafficking, *International Migration Review*, 43, 17-34.
- van der Leun, J. & R. Kloosterman (1999), Loopbanen onder het legale plafond, in J. Burgers & G. Engbersen (eds.), *De Ongekende Stad 1. Illegale Vreemdelingen in Rotterdam*. Amsterdam: Boom.
- Van Nieuwenhuyze, I. (2007), *Getting by in Europe's Urban Labour Markets: The Case of Senegambian Migrants in Antwerp and Barcelona*, Department of Geography. London: King's College London, Department of Geography.
- Vargas Llovera, M.D. (1997), La Inmigración Africana De Venta Ambulante: El Caso De Alicante, pp. 61-77 in F. Checa (ed.), *Africanos En La Otra Orilla. Trabajo, Cultura E Integración En La España Mediterránea*. Barcelona: Icaria Antrazyt.